

A GAZDASÁGI ELIT ÉS
A NEMZETI NAGYTŐKE
GAZDASÁGPOLITIKA ÉS A NEMZETI
TŐKÉSRÉTEG MAGYARORSZÁGON
AZ ÁLLAMSZOCIALIZMUSTÓL NAPJAINKIG

Nagy Milán

A GAZDASÁGI ELIT ÉS A NEMZETI NAGYTŐKE

GAZDASÁGPOLITIKA ÉS A NEMZETI
TŐKÉSRÉTEG MAGYARORSZÁGON
AZ ÁLLAMSZOCIALIZIZMUSTÓL NAPJAINKIG

Nagy Milán

TARTALOMJEGYZÉK

1. BEVEZETÉS	04
2. TÖRTÉNETI BEVEZETŐ	04
3. A MAGYAR GAZDASÁGI ELIT KIALAKULÁSA, MEGÍTÉLÉSE ÉS (NAGY)POLGÁRI JELLEGE	07
4. A KÜLFÖLDI TŐKÉT ELŐNYBEN RÉSZESÍTŐ GAZDASÁGPOLITIKAI ÉS TÁMOGATÁSPOLITIKAI ESZKÖZÖK A RENDSZERVÁLTOZTATÁST KÖVETŐ HÚSZ ÉVBEN.....	09
5. A NEMZETI NAGYTŐKE AZ ORBÁN-KORSZAK ELSŐ TÍZ ÉVÉBEN	12
6. ÖSSZEGZÉS	16
7. IRODALOMJEGYZÉK	17

1. BEVEZETÉS

Jelen tanulmányban a hazai gazdaságpolitikával, azon belül is a beruházásösztönzési politikával és a gazdasági elitrel kapcsolatos kérdéseket vizsgáljuk a rendszerváltoztatást¹ megelőző időktől napjainkig.

A téma feldolgozásának célja rávilágítani, miért lett az Orbán-korszak² első tíz évének egyik központi témája a nemzeti tőkésréteg megteremtése, illetve megerősítése. Ehhez áttekintjük a magyar gazdaságpolitika kulcsmozzanatait egészen az államszocializmus éveitől kezdődően és bemutatjuk a modernizációs konszenzus hatását a rendszerváltoztatásra, illetve az azt követő, piaci fundamentalisták által uralt húsz évet, mely – kormányoktól függetlenül – a neoliberais gazdaságpolitika dominanciájára épült.

2010-ben nemcsak a bal-liberais kormányt sodorta el a népakarat, de a kormánnyal együtt – részben a 2008-as gazdasági válság hatására, részben a kedvezőtlen tapasztalatok okán – a neoliberais gazdaságpolitika is a történelem szemétdombjára került, és felváltotta a pénzügyi nacionalizmus időszaka. Az elmúlt tíz évben az új paradigma – szakítva a megelőző húsz év kizárólag külföldi működőtőke³ beruházásokra épülő gyakorlatával – egyre nagyobb figyelmet fordít a külföldi tőkétől függő gazdasági rendszer átalakítására, egyensúlyba hozására a magyar vállalkozások, hazai (nagy)tőkések megerősítése, helyzetbe hozása által.

Ugyanakkor a gazdasági szerkezet egészségesebbé tételét célzó kormányzati intézkedések folyamatos bírálat tárgyát képezik egyes politikai, gazdaság(politika)i szereplők, a politikailag motivált ellenzéki médiumok, valamint a nyugati politikai elit és a nyugati mainstream médiumok részéről, nem véletlenül, hiszen sok esetben ellenérdekeltek e lépésekkel. Éppen ezért határozott célunk, hogy e tanulmánnyal felhívjuk a figyelmet a nemzeti tőkésréteg kiépítése és megerősítése szükségességének valódi okaira és fontosságára.

2. TÖRTÉNETI BEVEZETŐ

Az 1956-os forradalmat követően az uralkodó kommunista elit felismerte, hogy az államszocializmus nép általi elfogadtatásához, a megtorlást követő konszolidációhoz szükség van az életszínvonal javítására. Erre vonatkozó kísérletként értékelhető az 1968-ban megindított, a szocialista Magyarország gazdasági irányításának és tervezésének átfogó megreformálását célzó, „új gazdasági mechanizmus”, melynek kísérlete a többszöri visszalépés és újbóli lendület után végül kudarccal zárult. Bár akadt néhány sikeres próbálkozás⁴, az állami vállalatokra épülő gazdaság átalakításra: egyrészt műszaki korszerűsítésre, másrészt a gazdálkodás érdemi átalakítására szo-

¹ Jelen tanulmányban – az idézett szövegek kivételével, amelyekben több helyütt a *rendszerváltás* kifejezés olvasható – következetesen a *rendszerváltoztatás* kifejezést használjuk, mivel – ahogy arra Tökéczki László történész is rávilágított a Szabadság tér '89 című történelmi talk show 1. részében – számos, egymástól időben és térben is független változásnak kellett bekövetkeznie a rendszer átalakulásához, nem pedig egyetlen fordulatnak, ahogy azt a rendszerváltás kifejezés sugallja. Ugyanezen megközelítés mód jellemezte Antall József miniszterelnököt is, aki kissé profánabban ezt úgy fogalmazta meg, hogy „Én a rendszerváltás szót utálom; lovat lehet váltani, rendszert nem.”

² A kifejezéssel kapcsolatban lásd: G. FODOR Gábor: *Az Orbán-szabály - Tíz fejezet az Orbán-korszak első tíz évéről*, Századvég Kiadó, Budapest, 2021.

³ Működőtőke: az a tőke, amelyet a termelésbe (anyagi és nem anyagi szférába egyaránt) ruháznak be, ennek révén a befektető tulajdonosi jogokhoz és tőkejövedelemhez is jut.

⁴ Lásd például a Csepeli Autógyár együttműködését a svéd Volvo és a német MAN autógyárral; a részben nyugati technológiára épülő Ikarus buszokat; a nemzetközileg is versenyképes Budapesti Híradástechnikai Gépgyárat; továbbá az Ausztriába is exportáló Orion híradástechnikai gyárat.

rult.⁵ Az 1972-től érvényben lévő restriktív, korlátozó működőtöke-politika mellett a fokozatosság-folyamatosság elvére épülő reformok bukása megpecsételte az állami tulajdonban, tervutasításban működő vállalatok sorsát: nyilvánvalóvá vált, hogy esélyük sincs megközelíteni a piaci körülmények között működő, technológiai innovációra épülő vállalatok termelékenységnövekedését.

Ezzel együtt egyre nagyobb mértékben kényszerült az állam hitelfelvételre, melynek a '70-es évek eleji pénzbőség okán rendelkezésre álló olcsó hitelek igencsak kedveztek. Azonban ezekből a forrásokból nem a jövő versenyképes szektorait fejlesztették, és a '70-es évek végétől a hitelek is megdrágultak, az ország külső adóssága pedig fenntarthatatlanná vált.⁶ Az ország egyre nagyobb mértékben szorult rá a külföldi befektetők és nemzetközi szervezetek, így a Nemzetközi Valutaalap⁷ hiteleire és kötvényvásárlásaira.⁸

Annak ellenére, hogy ekkor Magyarország még a KGST⁹ tagja volt, így a gazdaságpolitika erőteljes szovjet befolyás alatt állt, a kritikus gazdasági helyzet és a nemzetközi hitelválság hatására engedélyezték csatlakozásunkat az IMF-hez. Magyarország 1982 májusában tagja lett előbb az IMF-nek, majd júliusban a Világbanknak¹⁰.¹¹ A Valutaalappal 1984-ben megkötött első készenléti hitelkeret-szerződés eredményeként sikerült elkerülni a hitelválságból adódó fizetéseképtelenséget,¹² illetve ekkortól – egészen a 2008-ban felvett hitel 2013-as visszafizetéséig – kulcsszerepet játszott az IMF az ország adósságának hitelezése terén.

Az IMF ugyanakkor a hitelfelvételt feltételekhez kötötte, mely közpolitikai megoldások az úgynevezett washingtoni konszenzus restriktív neoliberális programján alapultak¹³. E tényező nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy „elkerülhetetlenné vált a belső és külső liberalizáció és mindinkább felülkerekedtek a radiális piacositás technokrata hívei”¹⁴. A '80-as évek végére súlyát veszítette az iparpolitika, és „a gazdaságirányítás a mikrogazdasági, szektorális nézetet képviselő iparpolitikusok helyett a szektorsemleges, makropénzügyi kategóriákban gondolkozó pénzügyi

⁵ SZANYI Miklós: *Tőkevonzás vagy -taszítás? A befektetésösztönzési politika változásai a rendszerváltás utáni Magyarországon*, IV(2017)1, 42-62, 42.

⁶ SCHEIRING Gábor: *Egy demokrácia halála. Az autoriter kapitalizmus és a felhalmozó állam felemelkedése Magyarországon*, Napvilág Kiadó, Budapest, 2019, 115-119.

⁷ A Nemzetközi Valutaalap (International Monetary Fund, IMF) a New Hampshire-i Bretton Woodsban az 1944. évi Monetáris és Pénzügyi Konferencián részt vevő 44 ország politikai és pénzügyi vezetője, valamint mintegy 1000 szakértő közreműködésével jött létre. Működését 1947-ben kezdte meg. Létrehozásának eredeti célja a két világháború között tapasztalt gazdasági instabilitás újbóli előfordulásának megakadályozása volt, mely érdekében az IMF feladata a nemzetközi pénzügyi rendszer „örzése”, ezért a jogszabályok rendszerének a megtestesítőjeként hívták életre. Tagsága mára 189 országra bővült, a tagok között szerepel a világ gazdaság valamennyi befolyásos állama.

⁸ SEBŐK Miklós: *Paradigmák fogságában. Elitek és ideológiák a magyar pénzügyi kapitalizmusban*, Napvilág Kiadó, Budapest, 2019, 78.

⁹ Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa (KGST): Az 1949-ben alapított szervezet a közép- és kelet-európai szocialista országok gazdasági együttműködését volt hivatott támogatni. Az együttműködés fontos eleme a munkamegosztás volt, ami azt jelentette, hogy a tagországok szakosodtak valamilyen gazdasági területre. Magyarország például mezőgazdasági termékek mellett Ikarus buszokkal látta el a KGST tagországokat. A KGST a Szovjetunió felbomlásával, 1991-ben megszűnt.

¹⁰ A Világbank (World Bank, WB) Washingtonban székelő pénzügyi intézmény, amelyet 1945. december 27-én, a Bretton Woods-i egyezmények aláírása után alapítottak. A Világbank fogalma alatt a Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bank (IBRD) és a Nemzetközi Fejlesztési Társulás (IDA) értendő, melyek a Világbank-csoport (World Bank Group, WBG) részét képezik. A két szervezetben közös, hogy alacsony kamatú, esetleg kamatmentes hiteleket adnak, illetve segélyeket juttatnak a fejlődő országokba, hogy csökkentsék a szegénységet, javítsák a gazdasági növekedést vagy a szociális rendszert.

A Nemzetközi Valutaalap (International Monetary Fund, IMF) a New Hampshire-i Bretton Woodsban az 1944. évi Monetáris és Pénzügyi Konferencián részt vevő 44 ország politikai és pénzügyi vezetője, valamint mintegy 1000 szakértő közreműködésével jött létre. Működését 1947-ben kezdte meg. Létrehozásának eredeti célja a két világháború között tapasztalt gazdasági instabilitás újbóli előfordulásának megakadályozása volt, mely érdekében az IMF feladata a nemzetközi pénzügyi rendszer „örzése”, ezért a jogszabályok rendszerének a megtestesítőjeként hívták életre. Tagsága mára 189 országra bővült, a tagok között szerepel a világ gazdaság valamennyi befolyásos állama.

¹¹ CSÁKI György: *IMF-hitelek Magyarországnak, 1996-2008*, Pénzügyi Szemle, LVIII (2003)1, 94-108, 94.

¹² BÁGER Gusztáv: *Magyarország integrációja a nemzetközi pénzügyi intézményekbe*, Akadémia Kiadó, Budapest, 2011, 104.

¹³ SEBŐK: *i. m.*, 78.

¹⁴ SCHEIRING: *i. m.*, 116.

közgazdászok kezébe került¹⁵: a '80-as évektől valamennyi gazdasági döntéshozói pozíciót a piaci modernizációt támogató, javarészt neoliberais gazdaságpolitikában gondolkodó, a gazdaság sokkterápia¹⁶ általi átalakítását helyeslő reformközgazdászok foglalták el.

Mindezek következtében nem meglepő, – ahogy azt több szerző is kimutatta¹⁷, – hogy a piaci átmenet során a pénzügyminisztérium és ennek okán a makro-pénzügyi szemlélet dominált a gazdaságpolitikában. E megközelítésmód részeként vezették be a '80-as évek végétől a szigorú monetáris politikát, melynek hatására – a magas kamatok miatt – beszűkült a hazai vállalatok számára a hitelhez jutás lehetősége; illetve ugyancsak e meggyőződésen alapult az 1988-1991 közötti végrehajtott importliberalizáció – tervezettnél előbb végrehajtott – programja is.¹⁸

A piaci fundamentalisták harmadik fontos lépése a működőtőke-politikát érintette, mivel a '90-es évektől élénk verseny alakult ki a térség országai között a külföldi tőke bevonása kapcsán¹⁹, ugyanis a rendszerváltoztatás idején belső tőke hiányában kellett kiépíteni a kapitalizmust, bevezetni a piacgazdaságot. A félig-meddig piacositott magyar modellnek (modified centrally planned economy) előnyei mellett a hátrányai is erősen éreztették hatásukat. A termelési struktúraváltás tőkét igényelt volna, de hazánk eladósodottsága miatt a külső forrás legfeljebb direkt tőkeberuházás formájában jöhetett be, hazai szabad forrást pedig, a nem elég hatékony belső allokációs rendszer miatt, nem lehetett kisajtolni.

Ebben a helyzetben, mondhatni, az utolsó pillanatban került elfogadásra „a nemzetközi gazdasági együttműködés fejlesztése, különösen a külföldi tőke magyar gazdaságban való közvetlen megjelenésének elősegítése és a magyar gazdaságban a műszaki fejlődésnek ez úton is történő előmozdítását”²⁰ célzó, a külföldiek magyarországi befektetéseiről szóló 1988. évi XXIV. törvény.²¹ A törvény elfogadása a gyakorlatban a – '72 óta érvényben lévő – restriktív működőtőke-politika teljes egészében liberális működéstőke-politikára történő lecserélését jelentette.²² Mindezek eredményeként ismét megpecsételődött a hazai –, immár nem állami, hanem nemzeti – vállalatok sorsa: csupán kiegészítő szerepet osztottak rájuk a tulajdonhoz jutás vonatkozásában a multinacionális cégeket és külföldi befektetőket előnyben részesítő szabályozásnak köszönhetően.²³

¹⁵ SCHEIRING: *i. m.*, 117.

¹⁶ A sokkterápia azt a stabilizációs eljárást jelöli, amely egy lépésben kísérli meg helyreállítani az államszocializmus alatt eltorzult árviszonyokat, gazdasági egyensúlyi állapotokat. Lásd: BOD Péter Ákos: *Sokkterápia vagy fokozatosság: a magyar piacgazdaság átalakulásának tanulságai 1. rész.* Magyar Szemle, IV(1995)10.

¹⁷ Lásd például: MATOLCSY GYÖRGY: *Sokk (vagy kevés?)*, Kairosz Kiadó, Budapest, 1998., illetve SZALAI Erzsébet: *Gazdasági elit és társadalom a magyarországi újkapitalizmusban*, Aula Kiadó, Budapest, 2001.

¹⁸ SCHEIRING: *i. m.*, 117.

¹⁹ SZANYI: *i. m.*, 42.

²⁰ A külföldiek magyarországi befektetéseiről szóló 1988. évi XXIV. törvény preambuluma

²¹ BOTOS Katalin: *A rendszerváltozás és a pénzügyi politika* In.: BOTOS Katalin (szerk.): *Pénzügypolitika az ezredfordulón*, JATEPress, Szeged, 2003, 11-33, 13.

²² SCHEIRING: *i. m.*, 118.

²³ SZANYI: *i. m.*, 43.

3. A MAGYAR GAZDASÁGI ELIT KIALAKULÁSA, MEGÍTÉLÉSE ÉS (NAGY)POLGÁRI JELLEGE

A kapitalizmus Magyarországon sokkal inkább a későkádári technokraták, az új reformista értelmiség és a demokratikus ellenzék közreműködése által jött létre, mintsem egy szerves, belső fejlődés eredményeként.²⁴ Ebből adódóan a piaci átmenet első éveiben lejátszódó folyamatokra jelentős befolyása volt a politikának és a politikusoknak, amely viszonyrendszer ugyanakkor 2010-re alapjaiban megfordult, és a tőke vált meghatározóvá. Az első évtized végén elmondható volt, hogy „a politikusok keresik a nagytőkések kegyeit”²⁵.

Egy 1993-as összehasonlító nemzetközi vizsgálat azt igazolta, hogy a posztoszocialista átalakulás részeként a politikai elit cirkulációja, azaz széleskörű személyi változása, illetve a gazdasági elit reprodukciója zajlott le.²⁶ A politikai és gazdasági rendszerváltoztatás folyamatának nyertesait sokan sokféleképpen²⁷ igyekeztek azonosítani. Az idő végül Szalai Erzsébet technokrata kontinuitás tézisét igazolta, miszerint „a nómenklátúra-elit tagjai közül az általa későkádári technokráciának nevezett csoport fiatal, képzett, szakértő és a piacgazdaságra már a nyolcvanas években is nyitott tagjai válnak a rendszerváltás nyertesivé.”²⁸ Vagyis azzal együtt, hogy a piaci átmenet során – és azt követően folyamatosan – a gazdasági elitben is jelentős változás következett be²⁹, fennállt egy bizonyos fokú személyi folytonosság. Annak ellenére, hogy már a '90-es években is a közép- és nagyvállalkozók sikere azzal magyarázható, hogy képesek voltak „a szocialista rendszerben, a hiánygazdaságban felhalmozott tudásukat, készségeiket, kapcsolataikat hatékonyan újrendezve hasznosítani”³⁰, az MSZMP-tagság sokáig meghatározó tényezője volt a gazdasági elitbe jutásnak.³¹ Ugyanis a gazdasági elit tagjai között sokan voltak³², akik „az állami vállalatok vagy az informális vállalathálózatok irányításában, a munkaerő mobilizálásában szerzett készségeiket, a vállalatok közötti piaci és kölcsönös kiegészítő folyamatok során felhalmozott kapcsolati tőkét működtetve építették fel vállalataikat”³³. Márpedig az ilyen jellegű készségek elsajátítása, illetve kapcsolathálózat kiépítése az államszocializmus idején csak az állampárt tagjai számára volt elérhető. Éppen ezért nem meglepő, hogy a Laki Mihály által azonosított, a posztoszocialista időszak

²⁴ SZALAI Erzsébet: *System change and the conversion of power in Hungary*, Review of Sociology of the Hungarian Sociological Association, IX(1999)1, 23-44.

²⁵ KOLOSI Tamás, SZELÉNYI Iván: *Hogyan legyünk milliárdosok? - Avagy a neoliberális etika és a posztkommunista kapitalizmus szelleme*, Corvina Kiadó, Budapest, 2010, 282.

²⁶ KRISTÓF Luca: *De mi történt azután? Megszakítotttság és folytonosság a magyar elitben 1988 és 2009 között*, Politikatudományi Szemle, XXI-II(2014)1, 7-26.

²⁷ „Az elit személyi folytonosságának elméletei, mint például Hankiss Elemér nagykoalíció-tézise és Jadviga Stanizkis politikai kapitalizmus-konceptiója azt feltételezték, hogy a szocialista nómenklátúra, kapcsolati hálójának segítségével vagy sikeresen megőrizte, vagy gazdasági tőkére váltotta át hatalmi pozícióját, a rendszerváltás valódi nyertesévé válva. Szalai Erzsébet tőkeátvételi elmélete a hatalom sikeres átmentését és a gazdasági átalakulás levezénylését az általa későkádári technokráciának nevezett, magasan kvalifikált és viszonylag fiatal csoporthoz kötötte.” Lásd: KRISTÓF: *De..., i. m.*, 9.

²⁸ KRISTÓF Luca: *Privatizátorok és nemzeti nagytőkések. A vagyonos elit megítélése a rendszerváltás utáni Magyarországon*, Korall, XXI (2020)3, 178-193, 180.

²⁹ A volt MSZMP-tagok aránya a gazdasági elitben: 1988-ban 84,2%; 1993-ban 66,6%; 2001-ben 27,3%; 2009-ben 19,6% volt. Lásd: KRISTÓF: *De..., i. m.*, 16.

³⁰ LAKI Mihály: *Magyar nagyvállalkozók a Nemzeti Együttműködés Rendszerében, avagy a polgárosodás esélyei* In.: MORCSÁNYI Géza, TÓTH István György (szerk.): *A magyar polgár*, TÁRKI, Budapest, 2016, 111-124, 113.

³¹ SCHEIRING. *i. m.*, 71.

³² Az 1993-as gazdasági elit egyharmada a rendszerváltoztatás előtt is gazdasági csúcsvezető volt, további 50 százalékuk alacsonyabb vezetői pozíciókat töltött be.

³³ LAKI: *Magyar..., i. m.*, 113.

nagyvállalkozóira jellemző négy tipikus tulajdonszerzési stratégia³⁴ közül a privatizáció vonatkozásában épp a „későkádári technokrácia csoportja volt képes a privatizáció lehetőségeinek felismerésére, és kapcsolatai révén a tulajdonszerzéshez szükséges információk és banki hitelek megszerzésére”³⁵. Feltehetően ez is hozzájárult³⁶, hogy a magyar társadalomban kialakult egy, az egalitárius, szocialista ideológiákhoz köthető, a személytől független külső okokat kiemelő, negatív attitűd a gazdagokkal szemben, amely a korábbi várakozásokkal szemben a piacgazdaság megszilárdulásával sem alakult át a konzervatív, liberális ideológiákra jellemző, a hangsúlyt a személy képességeire, erényeire helyező, meritokratikus attitűddé.³⁷

Bár az ezredfordulót megelőzően még reális elképzelésnek is tűnhetett, hogy „a nagyvállalkozók jelenthetik az egyikét azoknak a társadalmi csoportoknak, amelyekből az Európai Unióba tartó Magyarország társadalmának kulturális és életforma-mintát kínál, közéleti és politikai szerepet vállaló új közép- és nagypolgársága rekrutálódik majd”³⁸, végül a kétezres évekre az ilyen irányú várakozások alábbhagytak. Ennek oka, hogy „a kilencvenes években még dinamikus növekvő közép- és nagyvállalkozások többségének lendülete megtört, növekedése megállt a 2000 utáni években”³⁹. Ugyanis míg a piaci átmenet során a növekedés forrását jelentette például a szocializmusban felhalmozott tudás, a nagy mennyiségben rendelkezésre álló épület- és gépállomány, az állami vállalatok összeomlása által felszabadult piacok, illetve a munkahelyek családias vonásai, addig a kétezres évek piaci viszonyai között, ahol egészen másfajta tudásra és készségekre volt szükség, ezek már a növekedés gátjaivá váltak, mivel akadályozták, hogy a sikeres működéshez szükséges változtatás – például a technológia korszerűsítés; a felesleges munkaerő leépítése; egyfelől a túlkereslet, másfelől a piaci túltelítettség miatti új piacok felé nyitás – időben megtörténhessenek.

A rendszerváltoztatás nyerteseiként kikerülő gazdasági elitet ekkoriban már az alacsonyfokú alkalmazkodóképesség és agilitás mellett a visszahúzódás, a közügyektől való elzárkózás jellemezte, melynek következtében nem tudtak kikristályosodni a közös értékek és cselekvési minták, melyek egyfelől az ország dolgaiba tevőlegesen is beleszólni akaró (nagy)polgári attitűd kialakulásához, másfelől ahhoz szükségesek, hogy a nagyvállalkozókból mintaadó elit válhasson.⁴⁰

³⁴ Négy markánsan eltérő tulajdonszerzési stratégia figyelhető meg a poszt-szocialista korszak nagyvállalkozói esetében aszerint, hogy voltak akik 1) kevés saját tőkét és jelentős mennyiségű kedvezményes hitelt felhasználva munkahelyük magánosítása során lettek a vállalat meghatározó tulajdonosai; 2) – a felhalmozott pénzüket, pénzzé tett vagyonukat vagy mások tőkéjét felhasználva – privatizációs pályázatokon meghirdetett vállalatokat, vállalatrészeket vásároltak, majd adtak tovább; 3) a szocializmus összeomlása előtt, vagy közvetlenül utána vállalatot alapítottak; 4) kombinálták a tulajdonszerzés említett módjait: új vállalatot alapítottak és a privatizációba is bekapcsolódtak. Lásd: LAKI Mihály: *Vállalkozók és vállalkozás szokatlan feltételek között*, Akadémiai doktori értekezés, 2005, 111.

³⁵ KRISTÓF: *Privatizátorok...*, i. m., 181.

³⁶ Más megközelítések szerint a gazdagok iránti irigység a negatív attitűd oka. A témával kapcsolatban lásd: CSEPELI György et al.: *Bizalom és gyanakvás. Szociálpszichológiai akadályok a piacgazdasághoz vezető úton Kelet-Európában*, Szociológiai Szemle, XIII(2004)1, 3-35.

³⁷ CSEPELI: i. m., 7.

³⁸ LAKI Mihály, SZALAI Júlia: *Vállalkozók vagy polgárok? A nagyvállalkozók gazdasági és társadalmi helyzetének ambivalenciái az ezredforduló Magyarországon*, Osiris Kiadó, Budapest, 2004, 228.

³⁹ LAKI: *Magyar...*, i. m., 112.

⁴⁰ LAKI: *Magyar...*, i. m., 113-114.

4. A KÜLFÖLDI TŐKÉT ELŐNYBEN

RÉSZESÍTŐ GAZDASÁGPOLITIKAI ÉS TÁMOGATÁSPOLITIKAI ESZKÖZÖK A RENDSZERVÁLTOZTATÁST KÖVETŐ HÚSZ ÉVBEN

Bár a piaci átmenet kezdetén a transznacionális tőkére épülő modernizáció a teljes politikai osztály támogatását élvezte, ugyanakkor eltérően viszonyultak a jobb- és baloldali kormányok a nemzeti tőke felhalmozásához.⁴¹ Ezért érdemes áttekinteni, hogy a rendszerváltoztatástól a 2010-es évig milyen trendek határozták meg a befektetésösztönzési politika alakulását, illetve milyen közös és eltérő jegyek figyelhetők meg az eltérő színvetű kormányok gazdaságpolitikai megközelítésében.

A régiók országokban lezajlott rendszerváltoztatások egyik fő feladata a piacgazdasági környezet és feltételek – a jogszabályi háttér és az intézményi keretek – megteremtése, a korábbi, tervutasításon alapuló gazdasági rendszer felszámolása, átalakítása volt, mely piaci átmenet általánosan ipari visszaeséssel, változékony inflációs rátákkal és növekvő munkanélküliséggel párosult.⁴² Hasonló feladatokkal és nehézségekkel kellett szembenéznie az 1990-ben hatalomra kerülő Antall-kormánynak is: a '90-es évek első felében a belső sokk és a külső sokk találkoztak össze. Míg a külső sokk elkerülhetetlen volt a keleti piacok összeomlása és a keleti politikai rendszerből történő kilépés okán, addig a belső sokkot a fundamentalista piaci modernizátorok által javasolt sokkterápiás megoldás okozta, mely „először egy nemzeti/kereszténydemokrata, majd egy balliberális politika köntösét vette magára, de végig neoliberais sokkterápia volt. Ennek hatására közel 1,5 millió munkahely szűnt meg a magyar gazdaságban. A foglalkoztatási szint zuhanását az egy főre eső GDP csak 2001-re heverte ki, így az induló 1989-es gazdasági teljesítményt Magyarország csak 12 év múlva érte el újból.”⁴³

A kormány (gazdaság)politikája inkonzisztens jelleget öltött 1990 és 1994 között, ugyanis míg a jobboldali politikusok részéről felerősödött egy új nemzeti tőkésréteg megteremtése iránti igény, aközben a befektetésösztönzési politika tekintetében a külföldi tulajdonú (multinacionális) cégekre helyeződött a hangsúly.⁴⁴ Tekintettel a fokozott politikai és különösképp gazdasági kockázatra, a külföldi közvetlen beruházás⁴⁵ iránti versenyből kizárólag támogatások és kedvezmények biztosításán keresztül lehetett sikeresen kikerülni. Ezért, bár a gazdasági holdudvar kiépítése érdekében központosították a privatizációt, bevezették az egyszintenciahitel (E-hitel) programot, illetve megalkották a kárptólási jegyek rendszerét, ezekkel párhuzamosan viszont számos lépéssel épp a nemzeti vállalkozókat hozták hátrányba a nemzetközi beruházókkal szemben.

A szűkebb értelemben vett beruházásösztönzési rendszer fő elemének tekinthető társaságiadó-kedvezmény vonatkozásában is elmondható, hogy a TAO rendszerváltoztatás előtti 50 százalékos szintjét két lépésben – 1990ben 40 százalékra, majd 1994-ben –36 százalékra csökkentették, illetve '93-ig élt a nyilvánosságot, átláthatóságot teljesen kizáró, pozitív

⁴¹ SCHEIRING: *i. m.*, 109, 114.

⁴² GABOR, D.: *The Road to Financialization in Central and Eastern Europe: The Early Policies and Politics of Stabilizing Transition*, Review of Political Economy, XXIV(2012)2, 227-249, 228.

⁴³ MATOLCSY György: *Három válság Magyarországon*, Növekedés.hu, 2020.

⁴⁴ Mindehhez hozzátartozik, hogy az Antall-kormány alapvetően a szociális piacgazdaság német típusú modelljét próbálta megvalósítani, melyet a Bokros-csomag az oktatásból, a humánképző-alrendszerből való óriási forráselvonása akasztott meg – ezzel a rövid távú gazdasági stabilizáció oltárán feláldozva a versenyképesség javulását.

⁴⁵ Külföldi közvetlen beruházás (foreign direct investment, FDI): a külföldi piacra történő lépés három formájának (export, FDI, szerződéses termelés) egyike. Az FDI azt jelenti, hogy a hazai vállalat megszerzi egy külföldi termelő vállalat részvényeinek legalább 10%-át, azaz irányítási, menedzsmentfunkciókat is szerez. Az FDI-nak három formája van: a közös vállalat (joint venture, JV), az összeolvadás vagy felvásárlás (mergers and acquisitions, M&As), illetve a zöldmezős beruházások (greenfield investment).

diszkriminációt megvalósító, a külföldi befektetőknek biztosított adókedvezmények gyakorlata⁴⁶, és már az átmenet első éveiben kezdetét vette a zöldmezős beruházások támogatása is⁴⁷. Ugyancsak a külföldiek térnyerését mozdította elő az 1991-ben elfogadott, a privatizációs pályázatokon a hazai befektetők bankokkal való társulását kizáró, pénzügyi szabályozás is. Mindemellett a sokkterápia egyik legeklatánsabb példája a kemény költségvetési korlát megteremtését célzó 1992-es csődtörvény pedig épp a hazai vállalkozások ellen irányult, ugyanis a '90-es évek elején felszámolt 16.000 cég között számos olyan is akadt, amely csak átmeneti problémával küszködött. Mindezek hatására a '90-es évek közepére Magyarország a legkedveltebb befektetési célterületté vált, miközben a korábbi állami vállalatok 1992 és 1995 közötti szignifikáns zsugorodása, részben vagy egészben történő felszámolása⁴⁸ következett be a belső kereslet csökkenése, a verseny növekedése, a tömeges felszámolás és az ipari foglalkoztatás 1993-ra bekövetkező teljes összeomlása miatt.⁴⁹ Az elképesztő volumenű beáramló – a modernizációs igény és a költségvetés pénzügyi szükséglete okán konszenzust élvező – FDI, melytől „a nemzetgazdasági termelékenység gyors javulását, az exportkapacitások növekedését”⁵⁰ várták, első ízben a '90-es évek elején a nemzetközileg már elismert vállalatok privatizációja kapcsán jelentkezett, majd második körben a bankok és – magyar sajátosságként – a közszolgáltatók 1995 utáni privatizációjakor.⁵¹ A nyugati színvonalhoz való felzárkózás motorja – az állam mellett – a külföldi tőke lett. A külföldi tőkebefektetésektől való függés azonban az ország külső – makrogazdasági és pénzügyi – sokkokkal összefüggő sérülékenységét és a transznacionális vállalatok⁵² beruházási és egyéb döntéseinek való kitettséget növelte, miközben a restriktív fiskális és monetáris politikai lépések hatását – a Nyugat-Európában működő anyavállalatoktól származó források miatt – lényegében meg sem érezték.⁵³

A '90-es évek első felében hozott döntések és a gazdasági szerkezetben, illetve a bankrendszerben⁵⁴ bekövetkező változások hatására kialakult egy kedvezőtlen duális szerkezet, mely megnyilvánult egyrészt földrajzi tekintetben a gyorsan fejlődő térségek és a „szélárnyékos” országrészek ütközésében, másrészt a külföldi befektetések magas izoláltsága miatt – a hazai és a külföldi tulajdonú vállalkozások között – elmaradó tranzakciók kapcsán.⁵⁵ „A magyar gazdasági szerkezet mély dualitása következtében gyenge a sokk-ellenálló képesség, mert a gazdaság külkereskedelemben szerepet vállaló szektora gyorsan, a zömében belföldi piacra termelő szereplők csak lassan képesek az alkalmazkodásra.”⁵⁶ Emiatt a '90-es évek második felétől történtek lépések az FDI által erősített kettős dualitás csökkentésére, illetve a befektetésösztönzési politika is fejlődésen ment keresztül⁵⁷, melynek egyik motorja az Európai Unió gyakorlatához való közeledés igénye volt, amely azonban a későbbi csatlakozási tárgyalások során is az egyik legnehezebben áthidalható kérdéssé vált, és csupán 2003

⁴⁶ SCHEIRING: *i. m.*, 120-121.

⁴⁷ SZANYI: *i. m.*, 46.

⁴⁸ SZANYI: *i. m.*, 43.

⁴⁹ SCHEIRING: *i. m.*, 121-122., 145.

⁵⁰ SZANYI: *i. m.*, 44.

⁵¹ SZANYI: *i. m.*, 43.

⁵² Transznacionális vállalat (transnational corporation, TNC): olyan cég, amely olyan országokba kiszervezve végzi a tevékenységét, például a gyártást, az összeszerelést, a csomagolást vagy a termelés bármely lépését, ahol a legolcsóbban tudják előállítani a termékeket. A hétköznapi szóhasználatban a transznacionális (TNC) és a multinacionális (MNC) vállalat kifejezés összemósódott. A kettő között az a különbség, hogy míg a multik tulajdonosai több országból származnak, addig a transznacionális cégek csak a termelést intézik nemzetközi szinten, de tulajdonosuk lehet akár csak néhány barát vagy egy család.

⁵³ GYÖRGY László, OLÁH, Dániel: *A magyar függő gazdaság kapitalizmusmodellje a visegrádi országokkal való összevetés tükrében*, Pénzügyi Szemle, LXIV (2019)1, 7-28, 8.

⁵⁴ Tudniillik a '90-es évek végére a pénzügyi rendszert a külföldi tulajdonban lévő kereskedelmi bankok uralták, melyek vagy csak kormányoknak nyújtottak rövid lejáratú hiteleket, vagy a TNC-k termelési igényeinek finanszírozására szolgáltak – ezzel a külföldi nagyvállalatok térnyerését segítve. Lásd: GABOR: *i. m.*, 245.

⁵⁵ GYÖRGY: *i. m.*, 13.

⁵⁶ MATOLCSY György: *Egyensúly és növekedés*, Kairosz Kiadó, Budapest, 2015, 19.

⁵⁷ SZANYI: *i. m.*, 48.

januárjától kezdődött meg a fokozatos harmonizáció⁵⁸. Ezért – a privatizációs tranzakciókra jellemző egyedi feltételek helyett – a normatív támogatásokra helyeződött a hangsúly, amely az átláthatóság és kiszámíthatóság kívánatos következményével járt és kiegyensúlyozottabban oszlottak meg a hazai és a külföldi befektetők között. A költségvetési ösztönzők kiemelkedő szerepe továbbra is megmaradt, sőt, az első szocialista kormány '95-ben például megfelezte a TAO-t, így a korábbi 36 százalékról 18 százalékra mérséklődött ennek mértéke, miközben az ezredforduló környékén az összes adókedvezmény 90 százaléka a TNCknél landolt úgy, hogy ekkorra már megszűnt az egyedi kedvezmények gyakorlata.⁵⁹ Az ösztönzőkkel mindenekelőtt a regionális fejlesztésre kijelölt területeken megvalósuló munkahelyteremtést igyekeztek előmozdítani a földrajzi dualistás redukálása érdekében, illetve külön kedvezményt biztosítottak a regisztrált munkanélkülieket foglalkoztató vállalkozásoknak. Mindehhez külön alapokat állítottak fel a regionális fejlesztés, a munkahelyteremtés, a vállalkozásfejlesztés és a K+F támogatására, illetve kiemelt szerepet kapott a Széchenyi Terv⁶⁰, mely az említett területeken – pályázatok útján elérhető – dotációk keretrendszerül szolgált.⁶¹ Emellett a '90-es évek közepétől egyre inkább megerősödött a vám szabadterületi⁶² gyakorlat és a zöldmezős beruházások ösztönzése is, melyek fókuszában a TNC-k álltak. Sajnálatos módon ez a fókusz a jobboldali kormány '98-as megalakulásával sem változott, bár történtek lépések a gazdasági háttér kiépítésére, a főszerepet továbbra is a TNC-knek szánták, mely azzal magyarázható, hogy ekkor még a neoliberais gazdaságpolitikai paradigmát követő közgazdászok⁶³ jutottak döntő szerephez – háttérbe szorítva a keynes-i és gazdasági patrióta közgazdászokat.⁶⁴ Bár a regionális fejlesztési célokhoz kapcsolódóan létesített ipari parkokkal a kormányzat célja a külföldi és hazai vállalatok számára kapcsolódási helyszín megteremtése abban a reményben, hogy a külföldi cégek beszállítói a magyar vállalatok közül kerüljenek ki,⁶⁵ érdemi eredményekről az uniós harmonizációig nem beszélhetünk, és a vám szabadterületek hatása így is tartósan bizonyult.⁶⁶ Elmondható, hogy a kettős dualitás csökkentése terén születtek átmeneti, részleges sikerek, a tendencia megfordítását azonban nem sikerült egyik téren sem elérni: megmaradt mind a földrajzi alapú megosztottság és a magyar tulajdonú gazdasági szereplőkre ezután is csak kiegészítő jellegű szerep jutott. A helyzetet súlyosbította, hogy a kétezres évek elejére még intenzívebb verseny alakult ki a térség országai között az FDI vonzása kapcsán, amely negatív alkuspirálba sodorta az térség országait. Ez időben Magyarország '90-es évekre jellemző tőkevonzás előnye – leginkább a korábban egyedi megállapodások és más támogatási eszközök uniós szabályok miatti ellehetetlenülése okán – teljesen megszűnt, melyet a TAO – 2010 előtti utolsó, 2 százalékponttal történő mérséklésével igyekeztek ellensúlyozni, miközben a magyar bérek és még inkább a bérterhek megemelkedése miatt a szakképzetlen munkaerőre épülő üzemek bezárása, átszervezése is felerősödött. A kedvezőtlen folyamat nemcsak romló egyensúlyi mutatókban, hanem belpolitikai válságban is érezte hatását, ami egyet jelentett a befektetési környezet kiszámíthatóságának csökkenésével is. Az összeképet nézve rendkívül kedvezőtlen gazdasági és politikai helyzetben

⁵⁸ SCHEIRING: *i. m.*, 123.

⁵⁹ SCHEIRING: *i. m.*, 124.

⁶⁰ A Széchenyi-terv legfontosabb célja volt, hogy – a makroökonómiai stabilitás szigorú korlátjai mellett – növelje a gazdaság teljesítőképességét. A programot 2000-ben dolgozták ki és fogadták el, hat évre kitekintő középtávú, 2001-től 2006-ig terjedő időszak kiemelt fejlesztéseit tartalmazta. A Terv a 2001-2002-es időszakra a költségvetésben meghatározott állami társfinanszírozással rendelkezett. Ennek éves bontása: 2001-re 295,9 Mrd Ft, 2002-re 330,8 Mrd Ft volt. A fejlesztési terv hat fő programterületre bontható, amelyekhez összesen mintegy 60 alprogram tartozik. A fő programterületek: vállalkozásérősítési program, turizmus-fejlesztési program, lakásprogram, regionális gazdaságfejlesztési program, energiatakarékossági program, aktív foglalkoztatási célok. 2001 év végéig közel 14 ezer pályázat érkezett be és ebből 11 ezer, a pályázatok közel 80 százaléka kapott támogatást. A fejlesztési terv legjelentősebb programja a vállalkozásérősítő program volt, melynek keretében mintegy 4 ezren nyertek összesen 47,7 milliárd forintnyi támogatást, vagyis pályázóként mintegy 12 millió forintot. BARTA E. Gyula: *Gazdaságfejlesztés az Új Széchenyi Terv szellemében*, MKVK.hu, 2011.

⁶¹ SZANYI: *i. m.*, 48.

⁶² „A vám szabad területen működő cégek mentesültek a vám- és áfa-fizetés kötelezettsége alól. A szabályozás az is lehetővé tette, hogy az exportővezetben megtelepült cégek vámmentesen vásároljanak termeléshez szükséges alapanyagokat és inputokat az exportővezetben belül.” Lásd: SCHEIRING: *i. m.*, 123.

⁶³ Példaként említhető Chikán Attila gazdasági miniszter, Járai Zsigmond és Surányi György jegybankelnökök.

⁶⁴ SCHEIRING: *i. m.*, 126.

⁶⁵ SZANYI: *i. m.*, 49.

⁶⁶ SCHEIRING: *i. m.*, 123.

érte el hazánkat a 2008as válság, melyet követően nemcsak a (gazdaság)politikai döntéshozókat, de a döntéshozók által a rendszerváltoztatástól preferált FDI-alapú fejlődési modellt, illetve magát a neoliberális gazdaságpolitika iskoláját is számos kritika érte.⁶⁷

Az eddigiekben a piaci átmenet előzményeit, illetve a rendszerváltoztatást követő húsz év – fő irányvonalát tekintve egységes, a neoliberális paradigma mentén megvalósuló – gazdaságpolitikáját, illetve a '90-es éveket követően a gazdasági elit kialakulása és polgárosodása kapcsán tapasztalt hiányosságokat és nehézségeket ismertettük, ugyanakkor – már csak időintervallumát és időbeli közelségét tekintve is – hasonlóan fontos, és talán még izgalmasabb is az elmúlt évek eseményeit, változásait áttekinteni. Ezért a következőkben a 2010-es „fülkeforradalmat” követően felálló nemzeti konzervatív kormány által hozott intézkedéseket vesszük sorba, a befektetésösztönzési politika szemléletmódjában és egyes elemeiben bekövetkezett változás mellett a háttérben meghúzódó politikai, nemzetstratégiai szándékokra is tekintettel.

5. A NEMZETI NAGYTŐKE AZ ORBÁN-KORSZAK ELSŐ TÍZ ÉVÉBEN

A 2010 előtti húsz év FDI-t és TNC-eket preferáló gyakorlatához képest éles változás következett be a nemzeti konzervatív kormány hivatalba lépésével⁶⁸. Az új kurzus a hazai vállalkozói réteg megerősítését tűzte ki célul, melynek logikája az alábbi, Orbán Viktor miniszterelnöktől vett idézettel írható le leginkább: „Magyarországnak nagy magyar vállalatokra szüksége van a pénzügyi szektorban, a biztosítási iparban, az építőiparban, az energiaiparban, a járműgyártásban, a gyógyszeriparban, az élelmiszeriparban, az információs technológiákban, a szállodaiiparban, vagyis minden jelentős területen. Igen, nagytőkékre, sikeres, sok milliárddal rendelkező vállalkozókra van szükségünk. Ha nem, akkor mindent a külföldiek fognak elvinni ebben az országban.”⁶⁹

A 2010 utáni magyar gazdaságpolitika helyzete nem könnyű: a térség országaihoz hasonlóan, Magyarországon sem sikerült „a külföldi tőkebefektetéseket a hazai fejlődés megalapozására fordítani”⁷⁰ a rendszerváltást követő 20 év során. Emiatt pozitív változásként értékelhető, hogy – összhangban a miniszterelnök mondataival – a korábbi, kizárólag FDI-alapú szemléletre épülő gazdaságpolitikát felváltotta „egy eléggé szelektív és óvatos gazdasági nacionalizmus”⁷¹. Az új paradigma hatására – számos politikai üzenet formájában megfogalmazott, konkrét MNC⁷² tevékenységét érintő bíráló, valamint általános multi- és globalizációellenes kritika mellett – 2010 után megkezdődött a külföldi tőke differenciált kezelése, mely a gyakorlatban két fő területen nyilvánult meg. Egyfelől „a kormány különválasztotta a számára fontos, további gazdaságpolitikai elképzeléseiben támogatandó multinacionális cégeket azoktól, amelyek tevékenységét inkább korlátozni kívánta, és mindkét csoport esetében konkrét (támogató, illetve büntető) intézkedéseket hozott”⁷³, másfelől mindent megtett annak érdekében, hogy a külföldi tulajdon mértékét csökkentse, és a magyar – főleg állami – tulajdon részarányát növelje.⁷⁴

⁶⁷ SZANYI: *i. m.*, 51-53.

⁶⁸ SZANYI: *i. m.*, 44.

⁶⁹ https://www.parlament.hu/naplo39/185/n185_0100.htm

⁷⁰ *Foreign Direct Investment Dependent Capitalism*, Új Egyenlőség, YouTube.com, 2021.

⁷¹ *Kapitalista sokszínűség Európa periferiáján*, Új Egyenlőség, YouTube, 2017.

⁷² Multinacionális vállalat (multinational corporation, MNC): több ország területén működő, nemzetközi érdekeltségű vállalat. A hétköznapi szóhasználatban a multinacionális (MNC) és a transznacionális (TNC) vállalat kifejezés összemosódott. A kettő között az a különbség, hogy míg a multik tulajdonosai több országból származnak, addig a transznacionális cégek csak a termelést intézik nemzetközi szinten.

⁷³ SZANYI: *i. m.*, 53.

⁷⁴ SZANYI: *i. m.*, 53.

A kormány a gazdaságpolitikai vízióját elősegítendő, 2010 júniusában bejelentette a 29 pontos gazdaságvédelmi akcióterv⁷⁵ részeként – a költségvetési konszolidáció érdekében – a külföldi multik, bankok, biztosítók és pénzügyi lízingcégek közteherviselésbe történő bevonását. 2010 őszén a magyar gazdaság további három, monopolisztikus jellegű és külföldi szolgáltatók által meghatározott területén vezettek be különadókat. A válságadók a telekommunikációs cégeket, a közműszolgáltatókat, a kiskereskedelmi láncokat, vagyis a javarészt külföldi tulajdonban lévő szektorokat terhelték.⁷⁶ A közműszolgáltatók megregulázására, kiszorítására és az állampolgárok által fizetendő árak központilag történő megállapítására és ezzel leszorítására meghirdetett rezsicsökkentés hatására a gázpiacon „szinte napra pontosan fél évtizeddel a rezsiharc meghirdetése után (...) a szektor jelentős része magyar, azon belül is állami tulajdonba került, az ágazatot korábban kézben tartó multik közül pedig nem egy összecuccolt és itt hagyta az országot.”⁷⁷ Kevésbé volt sikeres – legalábbis kezdetben – a kormány terve az áramszektorban, ugyanis az áramelosztó cégek sokkal kevésbé és ráadásul lényegesen drágábban voltak csak hajnalodik megválni részesedésüktől.⁷⁸ Ez eredményezte, hogy egészen 2019-ig kellett várni, mígnem „egyetlen üggyel tovább jutott a magyarosítás, mint a korábbi hét évben összesen, és a hazai áramhálózat jelentős része magyar kézbe került.”⁷⁹ Egyébként hasonló, bár nem ekkora arányú volt „a magyar állam tulajdonosi terjeszkedése a hazai bankszektorban. A Portfólio számítása szerint egyértelműen teljesült a kormány célja: a hitelintézetek 55%-a belföldi kézben van.”⁸⁰ A bankszertor átalakításának folyamata nem ért véget azzal, hogy a szereplők többsége hazai lett. 2020. „december 15-én megkezdte tényleges működését a Magyar Bankholding Zrt., miután a Magyar Nemzeti Bank engedélyének birtokában a Budapest Bank Zrt., az MKB Bank Nyrt. és az MTB Zrt. meghatározó tulajdonosai a banki részvényeiket a közös holdingtársaságba apportálták.”⁸¹ A kétlépcsős folyamat során, 2022. március 31-én egyesül a bankcsoport két tagbankja, a Budapest Bank és az MKB Bank, majd az egyesült bankhoz 2023 második negyedévében csatlakozik a Takarékszövetkezetek Csoportja, melynek eredményeként Magyarország második legnagyobb kereskedelmi bankja jön létre.⁸²

A közműszolgáltatók és a bankszektor néhány bemutatott példája mellett a kormány kiemelten fontos, támogandó területként tartja számon – az „újraiparosítás” jegyében – a gépjárműipart, az elektronikai ipart, gyógyszer-gyártást és hadiipart, melyeket a külföldi tulajdon dominanciája jellemez. „Az újraiparosítási koncepció, illetve a függőség csökkentésének törekvése emiatt ütközik egymással. A kiválasztott iparágakban a magas belépési korlátok miatt különösen nehéznek tűnik új, hazai tulajdonú vállalkozások piacra lépése.”⁸³ Továbbá a tervek megvalósítása érdekében szembe kell néznie a magyar kormánynak azzal is, – ahogy arra a gazdasági elit kialakulásával foglalkozó fejezetben kitértünk, – hogy bizonyos szektorokban a magyar nagyvállalkozók növekedési lendülete a kétezres évek elején megtört, mely 2010 utánra zsugorodássá alakult át, illetve ezzel párhuzamosan megnövekedett a kivonulások és vállalateladások száma, melyek hátterében egyfelől elhibázott gazdasági döntések, piaci kudarcok, másfelől – Laki Mihály tanulmánya szerint – „politikai befolyás vagy az új hatalomhoz közelálló cégek felvásárlási nyomása” állhatott.⁸⁴ Az államnak tehát nem csupán egy kedvezőtlen helyzet javításán, hanem egy negatív trend megfordítását kell véghezvinnie, mely nem sikerülhet az állami szerepvállalás mértékének számottevő növelése nélkül. Az állami szerepvállalás – a számok szintjén is – határozott mértékben növekedett: míg 2009-ben az állami kiadások mindössz-

⁷⁵ Lásd: https://index.hu/gazdasag/magyar/2010/06/08/ez_orban_29_pontjal

⁷⁶ Lásd: https://2010-2014.kormany.hu/download/d/15/10000/Az_fizet_akinek_van_mib_l_v_ls_gad_k.pdf

⁷⁷ JANDÓ Zoltán: *Győzelemre vitte a kormány a gázháborúját*, G7.hu, 2017.

⁷⁸ JANDÓ Zoltán: *Hiába próbálta, az áramcégeket nem tudta ellehetetleníteni és megszerezni a kormány*, G7.hu, 2017.

⁷⁹ JANDÓ Zoltán: *Most kiderül, hogy a rezsicsökkentés, Mészáros Lőrinc vagy a gazdaság a fontosabb*, G7.hu, 2019.

⁸⁰ PALKÓ István: *Bankok magyar kézben: két lépésben teljesült Orbán álma*, Portfolio.hu, 2015.

⁸¹ ZSIBORÁS Gergő: *A magyar állam és Mészáros új, közös giga üzlete zöld jelzést kapott*, Forbes.hu, 2020.

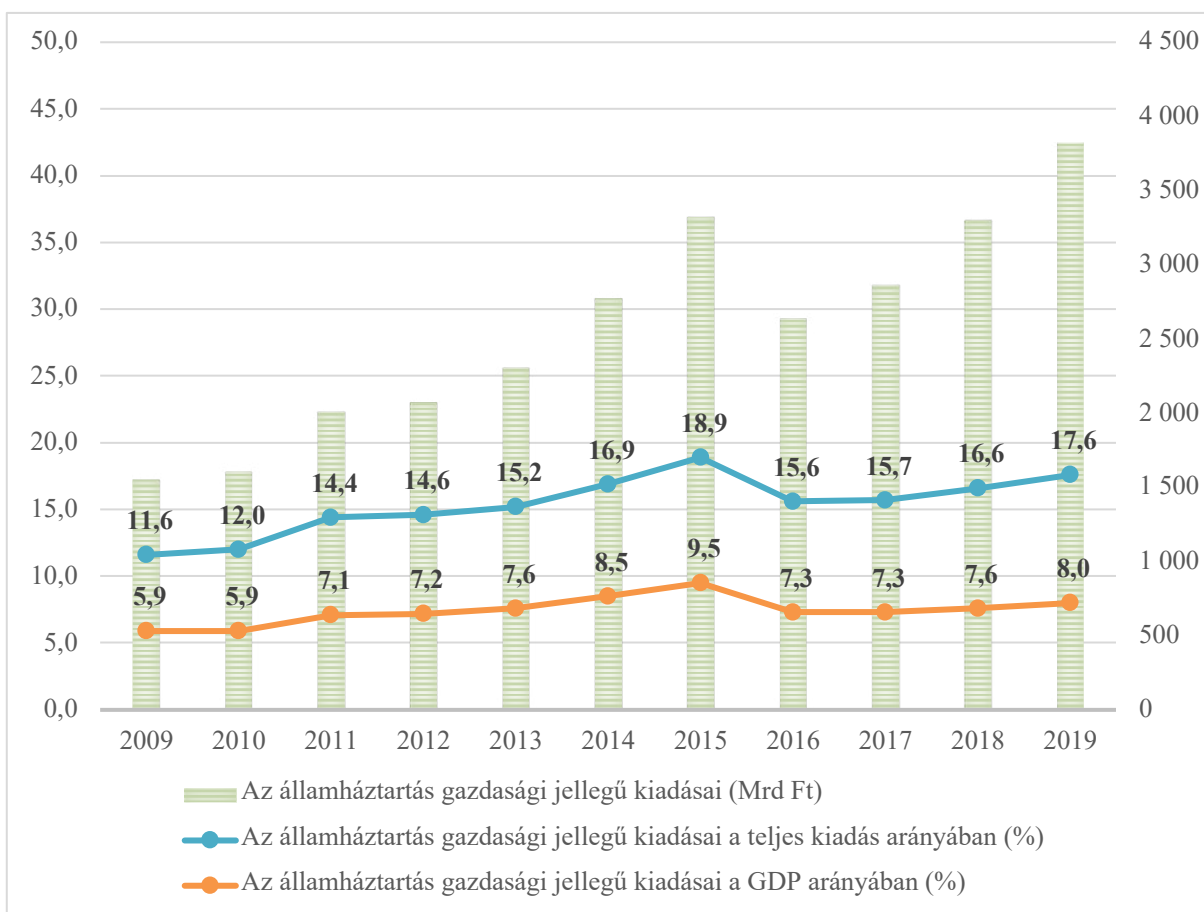
⁸² *Megérkezett a bejelentés: egyesül a Budapest Bank és az MKB Bank*, Portfolio.hu, 2021.

⁸³ SZANYI: *i. m.*, 54-55.

⁸⁴ LAKI: *Magyar...*, *i. m.*, 117.

A GAZDASÁGI ELIT ÉS A NEMZETI NAGYTŐKE

sze 11,6 százalékát tették ki a gazdasági jellegű kiadások, addig ez az érték – a 2015ös rekordnagyságú 18,9 százalék után – 2019-ben 17,6 százalék volt, ahogy az az 1. ábrán látható.

1. ÁBRA: AZ ÁLLAM GAZDASÁGI JELLEGŰ KIADÁSAI (2009-2019)

Forrás: saját szerkesztés az Eurostat adatai⁸⁵ alapján

Márpedig a megnövekedett gazdasági jellegű kiadás indukálta beruházások „közvetlenül hozzájárulnak a tőkefelhalmozáshoz és a gazdasági növekedéshez”⁸⁶, azaz nemcsak hatékonyan segítik a nemzeti tőkésréteg megteremtését, megerősödését, de közben az ország számára is pozitív hatással bír. Ráadásul az állam gazdasági jellegű kiadásai – és ezen belül a közvetlen pénzügyi támogatások – nemcsak összességében növekedtek, hanem – ami az elsődleges cél, a nemzeti nagytőkések megerősítése szempontjából kiemelendő, hogy – az egyedi kormánydöntéssel odaítélt támogatások tulajdon szerinti megoszlásában is hatalmas változás következett be. Vannak azonban, akik kevésbé tartják örvendetesnek a pozitív folyamatokat, mondván „a siker (...) még a korábbi években tapasztaltaknál is nagyobb mértékben inkább politikai kapcsolat, mint piaci teljesítményfüggő.”⁸⁷ Ugyanakkor az egyértelműen és objektíven megállapítható, hogy – Scheiring Gábor számításai alapján – míg „2004-2010 között a támogatott projekteknek mindössze 7%-a volt magyar tulajdonú cég beruházása, 2011-2018 között viszont már a 21%-a.”⁸⁸ Még több örömré

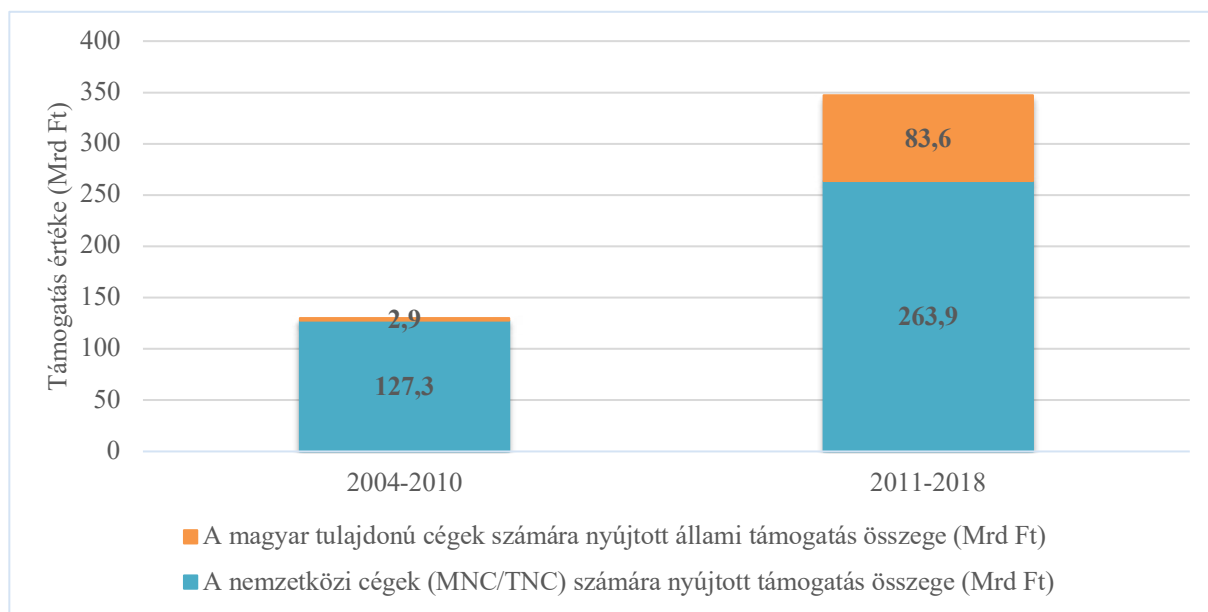
⁸⁵ Lásd: General government expenditure by function (COFOG).

⁸⁶ SCHEIRING: *i. m.*, 231.

⁸⁷ LAKI: *Magyar...*, *i. m.*, 119.

⁸⁸ SCHEIRING: *i. m.*, 234.

ad okot a támogatások értékének alakulása, ugyanis míg 2004-2010 között a magyar vállalatok mindösszesen 2,9 milliárd forint állami támogatásban részesültek – szemben a 127,3 milliárd forint TNC-knek nyújtott állami támogatással, addig 2011-2018 között – miközben a nemzetközi vállalatok nyújtott támogatás mértéke megduplázódott – a magyar vállalatoknak nyújtott támogatás összege a huszonkilencszeresére nőtt, ahogy a 2. ábrán látható.

2. ÁBRA: AZ ÁLLAM GAZDASÁGI JELLEGŰ KIADÁSAI (2009-2019)

Forrás: saját szerkesztés Scheiring Gábor számításai⁸⁹ alapján

Amellett, hogy a 2010 utáni időszakban a nemzeti tőke a korábbiakhoz képest kiemelkedő szerephez jutott, 2010 után is megmaradtak a külföldi nagyvállalkozóknak nyújtott adókedvezmények – kiegészülve a velük kötött stratégiai megállapodásokkal.⁹⁰ Ezzel magyarázható, hogy „a szolgáltató és a bankszektorban ugyan megjelent politikai segédlettel a hazai tőke, de a termelő ágazatokban az óriási állami támogatások miatt nem csökkent a külföldi tőke részaránya. Az 500 legnagyobb hazai vállalat 80 százaléka ma is multinacionális vállalat leánycége.”⁹¹

A kormány által meghirdetett, a nemzeti tőkésréteg különböző szektorokban való megerősítését, „helyzetbe hozását” kijelölő gazdaságpolitikai célok helyesek és akceptálhatóak voltak, a célok elérése érdekében megtett kormányzati lépések az adatok alapján célt is érnek. Azonban itt még nem szabad megállni, a megkezdett úton tovább kell haladni. Továbbá fontos hangsúlyozni, hogy a gazdasági nacionalizmus nemcsak a hazai nagytőkékre, de a magyar MKKV szektorra is partnerként tekint. Ezt erősíti Lázár János nyilatkozata is, melyben kiemelte, hogy „Ausztria azért olyan sikeres, mert erős a középosztálya, ez pedig nem független attól, hogy náluk erős a családi és a nemzeti tőke is. Magyarország meg azért gyenge, mert a rendszerváltás után a stratégiai ágazatokat külföldi kézbe engedte át.”⁹² Ezen elhibázott döntéseket igyekszik orvosolni Magyarország Kormánya azzal, – ahogy azt Orbán Viktor deklarálta –, „ha úgy gondoljuk, hogy a kis- és középvállalkozóknak esélyt tudunk nyitni, akkor, ha kell, a törvények keretein belül, az európai versenyszabályokat tiszteletben tartva oda beavatkozunk és átszervezzük a dolgokat.”⁹³

⁸⁹ Lásd: SCHEIRING: *i. m.*, 234.

⁹⁰ KRISTÓF: *Privatizátorok...*, *i. m.*, 182.

⁹¹ *Foreign...*, *i. m.*

⁹² STUMPF András: „Nem hagyom magam kiszorítani” – Lázár János kitálat, VálaszOnline.hu, 2020.

⁹³ Orbán: *Lesznek még piacokat átszervező lépéseink*, Index.hu, 2013.

6. ÖSSZEGRZÉS

A tanulmányban részletesen, kronologikusan áttekintettük a gazdaságpolitika, azon belül is a beruházásösztönzési politika, valamint az ahhoz okozatlag szorosan kapcsolódó gazdasági elit helyzetét az államszocializmus '70-es éveitől az Orbán-korszak első tíz évével bezárólag.

Megállapíthatjuk, hogy az új gazdasági mechanizmus bukását követően – belső tőke hiányában – a külföldi tőke irányába tett, az ország gazdasági kitettségét és függőségét növelő lépések a rendszerváltoztatást követően lényegében egy sok tekintetben egyoldalú, a nemzeti vállalkozókat hátrányosan megkülönböztető politikai megközelítésmód megerősödésében csúcsozott ki, melyben volt ugyan próbálkozás, illetve igény egy hazai tőkésréteg megerősítésére, de ezeket a gazdaságpolitikát meghatározó neoliberális gazdaságpolitikuskok elméletben a 2008-as világgazdasági válságig, gyakorlatban pedig a 2010-es nemzeti kormány megalakulásáig félre tudták söpörni.

A II. Orbán-kormány megalakulása ezzel, a megelőző húsz év szinte kizárólag külföldi működőtőkére építő gyakorlatával szakított, amikor a miniszterelnök és kabinetje elérendő célként jelölték ki a nemzeti tőkésréteg kiépítését és megerősítését. A kormány célja lényegében megvalósult: számos, kulcsfontosságú szektorban sikerült az állami, illetve a nemzeti vállalkozói részesedést növelve az ágazati szereplők összetételét kiegyensúlyozottabbá, kiszámíthatóbbá, nemzetgazdasági szempontból egészségesebbé tenni. A tőkét nemzeti kézben megőrizni kívánó szándék mellett határozottan kiállunk, és egyetértünk Lázár János megállapításával is, miszerint „megdőbbentő magyar mentalitás-probléma, hogy amikor a Strabagnak és társainak 600 milliárd forint volt az árbevétele, az senkinek nem fájt, de amikor Szíjj László vagy Mészáros Lőrinc utat épít, az igen.”⁹⁴

A magyar kormány erőfeszítéseinek köszönhetően kialakult kedvező helyzet hatalmas lehetőséget hordoz magában, mely azonban hasonlóan nagy felelősséggel is jár.⁹⁵ Az Egyház tanítása mentén, mindenkor a közjót szem előtt tartva, szeretnénk felhívni a figyelmet, hogy a gazdaságnak és az anyagi gyarapodásnak mindig az ember és a társadalom szolgálatában kell állnia, a pénznek pedig a társadalmi hasznosság eszközeként kell funkcionálnia.

A gondolatmenet és a tanulmány zárásaként – Kránitz Mihály atya szavaival – hangsúlyozzuk, hogy „a javak, akár csak a nagyobb javak nemcsak kisebb-nagyobb veszélyt jelentenek birtokosának, hanem áldást is hordozhatnak magukban. A gazdagság csak úgy igazolható Jézus előtt, ha annak használója több jót tesz vele, mint az, akinek kevesebb van. Aki többet kapott, attól többet is várnak el. Ez a rend Isten igazságosságának világában. Aki jól gazdálkodik, az még többet kap, de aki nem, az mindent elveszíthet. »Aki sokat kapott, attól sokat követelnek, akire sokat bíztak, attól annál többet kívánnak.« [Lk 12,48]”⁹⁶

⁹⁴ STUMPF: *i. m.*

⁹⁵ A felelősség megnyilvánul többek között valós, piaci körülmények között is elismerésre és büszkeségre okot adó gazdasági teljesítményben, illetve a társadalom iránti felelősségvállalásban. Szerencsére mindkettő esetében szép számmal akad követendő magyar példa. Meghatározó regionális szereplővé válás szempontjából hasznos lehet tanulmányozni a MOL, illetve az OTP sikerét, míg a jótékonyosság kapcsán érdemes fellapozni A legjótékonyabb magyarok 2021 című kiadványt (lásd: <https://legjotekonyabbmagyarok.hu/index.html>) vagy megtekinteni a Mészáros Lőrincel, a legjótékonyabb magyarral készített interjút (lásd: <https://index.hu/gazdasag/2021/06/11/meszaros-lorinc-munkacsy-leggazdagabb-nagyinterju/>)

⁹⁶ KRÁNITZ Mihály: *Bevezetés. Jézus és a pénz. A pénzről szóló keresztény felfogás az evan-géliumokban* In.: KATONA Klára (szerk.): *A piac és az állam az ember szolgálatában (?) Aktuális társadalmi, gazdasági kérdések a Katolikus Egyház tanításának tükrében*, Pázmány Press, Budapest, 2018, 15-21, 21.

7. IRODALOMJEGYZÉK

KÖNYVEK, TANULMÁNYOK, CIKKEK

- BÁGER Gusztáv: *Magyarország integrációja a nemzetközi pénzügyi intézményekbe*, Akadémia Kiadó, Budapest, 2011.
- BOTOS Katalin: *A rendszerváltozás és a pénzügyi politika* In.: BOTOS Katalin (szerk.): *Pénzügypolitika az ezredfordulón*, JATEPress, Szeged, 2003, 11-33.
http://acta.bibl.u-szeged.hu/5612/1/gtk_2003_011-033.pdf (2021.10.28.)
- CSÁKI György: *IMF-hitelek Magyarországnak, 1996-2008*, Pénzügyi Szemle, LVIII(2003)1, 94-108.
https://www.asz.hu/storage/files/files/penzugyiszemle/2013/csakigy_2013_1.pdf (2021.10.28.)
- CSEPELI György et al.: *Bizalom és gyanakvás. Szociálpszichológiai akadályok a piacgazdasághoz vezető úton Kelet-Európában*, Szociológiai Szemle, XIII(2004)1, 3-35
<https://szociologia.hu/dynamic/0401csepli.pdf> (2021.10.20.)
- Foreign Direct Investment Dependent Capitalism*, Új Egyenlőség, YouTube.com, 2021.
<https://www.youtube.com/watch?v=Xk3iH3MTkEA> (2021.11.29.)
- GABOR, D.: *The Road to Financialization in Central and Eastern Europe: The Early Policies and Politics of Stabilizing Transition*, Review of Political Economy, XXIV(2012)2, 227-249.
https://www.researchgate.net/publication/254337310_The_Road_to_Financialization_in_Central_and_Eastern_Europe_The_Early_Policies_and_Politics_of_Stabilizing_Transition (2021.11.09.)
- GYÖRGY László, OLÁH Dániel: *A magyar függő gazdaság kapitalizmusmodellje a visegrádi országokkal való összevetés tükrében*, Pénzügyi Szemle, LXIV(2019)1, 7-28.
http://real.mtak.hu/112285/1/gyorgy-olah-2019-1-mpdf_20190413125415_51.pdf (2021.11.05.)
- JANDÓ Zoltán: *Győzelemre vitte a kormány a gázháborúját*, G7.hu, 2017.
<https://g7.hu/vallalat/20171219/gyozelemre-vitte-a-kormany-a-gazhaborujat/> (2021.12.17.)
- JANDÓ Zoltán: *Hiába próbálta, az áramcégeket nem tudta ellehetetleníteni és megszerezni a kormány*, G7.hu, 2017.
<https://g7.hu/vallalat/20171226/hiaba-probalta-az-aramcegeket-nem-tudta-ellehetetleniteni-es-megszerezni-a-kormany/> (2021.12.17.)
- JANDÓ Zoltán: *Most kiderül, hogy a rezsicsökkentés, Mészáros Lőrinc vagy a gazdaság a fontosabb*, G7.hu, 2019.
<https://g7.hu/vallalat/20191024/most-kiderul-hogy-a-rezsicsokkent-es-meszaros-lorinc-vagy-a-gazdasag-a-fontosabb/> (2021.12.17.)
- Kapitalista sokszínűség Európa perifériáján*, Új Egyenlőség, YouTube.com, 2017.
<https://www.youtube.com/watch?v=ePLasBQIrfM> (2021.11.29.)
- KOLOSÍ Tamás, SZELÉNYI Iván: *Hogyan legyünk milliárdosok? - Avagy a neoliborális etika és a posztkommunista kapitalizmus szelleme*, Corvina Kiadó, Budapest, 2010.
- KRÁNITZ Mihály: *Bevezetés. Jézus és a pénz. A pénzről szóló keresztény felfogás az evangéliumokban* In.: KATONA Klára (szerk.): *A piac és az állam az ember szolgálatában (?) Aktuális társadalmi, gazdasági kérdések a Katolikus Egyház tanításának tükrében*, Pázmány Press, Budapest, 2018, 15-21.
http://jak.ppke.hu/uploads/collection/478/file/Heller_konyvek_4_2017_vegl_honlapra.pdf (2021.12.21.)
- KRISTÓF Luca: *De mi történt azután? Megszakítottóság és folytonosság a magyar elitben 1988 és 2009 között*, Politikatudományi Szemle, XXIII(2014)1, 7-26.
http://www.poltudszemle.hu/szamok/2014_1szam/kristof.pdf (2021.10.14.)
- KRISTÓF Luca: *Privatizátorok és nemzeti nagytőkések. A vagyonos elit megítélése a rendszerváltás utáni Magyarországon*, Korall, XXI(2020)3, 178-193.
http://real.mtak.hu/118945/1/08_Kristof_K81-1.pdf (2021.10.13.)

A GAZDASÁGI ELIT ÉS A NEMZETI NAGYTŐKE

LAKI Mihály: *Magyar nagyvállalkozók a Nemzeti Együttműködés Rendszerében, avagy a polgárosodás esélyei* In.: MORCSÁNYI Géza, TÓTH István György (szerk.): *A magyar polgár*, TÁRKI, Budapest, 2016, 111-124.

<http://real.mtak.hu/46848/1/laki.pdf> (2021.10.13.)

LAKI Mihály: *Vállalkozók és vállalkozás szokatlan feltételek között*, Akadémiai doktori értekezés, 2005.

http://real-d.mtak.hu/252/1/Laki_Mihaly.pdf (2021.10.20.)

LAKI Mihály, SZALAI Júlia: *Vállalkozók vagy polgárok? A nagyvállalkozók gazdasági és társadalmi helyzetének ambivalenciái az ezredforduló Magyarországon*, Osiris Kiadó, Budapest, 2004.

MATOLCSY György: *Egyensúly és növekedés*, Kairosz Kiadó, Budapest, 2015.

MATOLCSY György: *Három válság Magyarországon*, Növekedés.hu, 2020.

<https://novekedes.hu/mag/matolcsy-gyorgy-harom-valsag-magyarorszagon> (2021.11.09.)

Megerkezett a bejelentés: egyesül a Budapest Bank és az MKB Bank, Portfolio.hu, 2021.

<https://www.portfolio.hu/bank/20211115/megerkezett-a-bejelentes-egyesul-a-budapest-bank-es-az-mkb-bank-510848> (2021.12.20.)

Orbán: Lesznek még piacokat átszervező lépéseink, Index.hu, 2013.

https://index.hu/belfold/2013/05/30/orban_lesznek_meg_piacokat_atszervezo_lepeseink/ (2021.10.19.)

PALKÓ István: *Bankok magyar kézben: két lépésben teljesült Orbán álma*, Portfolio.hu, 2015.

<https://www.portfolio.hu/bank/20150929/bankok-magyar-kezben-ket-lepesben-teljesult-orban-alma-220294> (2021.12.20.)

SCHEIRING Gábor: *Egy demokrácia halála. Az autoriter kapitalizmus és a felhalmozó állam felemelkedése Magyarországon*, Napvilág Kiadó, Budapest, 2019.

SEBŐK Miklós: *Paradigmák fogságában. Elitek és ideológiák a magyar pénzügyi kapitalizmusban*, Napvilág Kiadó, Budapest, 2019.

<http://real.mtak.hu/103426/1/SebokMiklos--Paradigmakfogsagaban--nyomda.pdf> (2021.10.27.)

STUMPF András: „Nem hagyom magam kiszorítani” – Lázár János kitálal, VálaszOnline.hu, 2020.

<https://www.valaszonline.hu/2020/10/19/lazar-janos-nagyinterju/> (2021.10.18.)

SZALAI Erzsébet: *System change and the conversion of power in Hungary*, *Review of Sociology of the Hungarian Sociological Association*, IX(1999)1, 23-44.

https://szociologia.hu/dynamic/RevSoc_1999_SzalaiE_System_change.pdf (2021.10.20.)

SZANYI Miklós: *Tőkevonás vagy -taszítás? A befektetésösztönzési politika változásai a rendszerváltás utáni Magyarországon*, IV(2017)1, 42-62.

<http://publikaciotar.repositorium.uni-bge.hu/1084/1/Szanyi-M..pdf> (2021.11.02.)

ZSIBORÁS Gergő: *A magyar állam és Mészáros új, közös giga üzlete zöld jelzést kapott*, Forbes.hu, 2020.

<https://forbes.hu/uzlet/a-magyar-allam-es-meszaros-uj-kozos-giga-uzlete-zold-jelzest-kapott/> (2021.12.20.)

Szerző:
Nagy Milán

Grafikai tervezés:
Balás Design

Felelős kiadó:
Dr. Máthé Zsuzsa

Szent István Intézet 2022
szentistvanintezet.hu

A tanulmány a Batthyány Lajos Alapítvány támogatásával jelent meg.

